

Frans Grijzenhout

19 november 1798: de stichtingsdatum van het Rijksmuseum

De feestelijkheden ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het huidige Rijksmuseumgebouw in 1985 deden af en toe bijna vergeten dat het Rijksmuseum als instelling een veel langere geschiedenis kent. Sinds de verschijning in 1909 van E. W. Moes en Ed. van Biema, *De Nationale Konst-Gallerij en het Koninklijk Museum*, zijn wij echter goed geïnformeerd over de ontstaans-geschiedenis van het museum. Moes en Van Biema hebben, naast vele andere belangwekkende gegevens, aan het licht gebracht dat het Rijksmuseum werd gesticht in 1798 onder de benaming Nationale Konst-Gallerij. Helaas waren zij niet in staat een bepaald regeringsbesluit dienaangaande te vinden, *niettegenstaande de nauwkeurigste nasporingen*.¹ Ook recente onderzoekingen van dr. P. J. J. van Thiel en van de auteur van dit artikel konden geen antwoord geven op de vraag naar een formeel stichtingsbesluit.² Naar uit het onderstaande zal blijken is zo'n besluit echter wel degelijk genomen, namelijk op 19 november 1798 door het Uitvoerend Bewind, het regeringscollege dat van 12 juni 1798 tot 17 oktober 1801 zitting had.

Uit Moes en Van Biema's geschiedenis van de Nationale Konst-Gallerij blijkt, dat zij zich bij hun onderzoek voornamelijk hebben gebaseerd op stukken die zich bevinden in het hoofdarchief van de Nassause Domeinraad in het Algemeen Rijksarchief in 's-Gravenhage. Daar moet en passant meteen

bij worden aangetekend dat hun annotatie van de vindplaats van verschillende door hen geciteerde documenten niet meer voldoet aan de huidige wetenschappelijke eisen; daardoor zijn sommige van deze documenten nog slechts met grote moeite of helemaal niet terug te vinden. Moes en Van Biema hebben gebruik gemaakt van de inventarisatie van het archief van de Nassause Domeinraad door J. H. Hingman, *commies-chartermeester* van 1855 tot 1897.³ Zij hebben echter vermoedelijk niet geweten dat Hingman zelf een hele map *Aantekeningen over 's Lands schilderijenverzamelingen, 1796-1808* had samengesteld, waarschijnlijk gedurende de inventarisatie van het archief van de Nassause Domeinraad. De map bleef, met andere stukken van Hingman, van 1914 tot 1971 in het Algemeen Rijksarchief bewaard onder het hoofd *Verspreide collecties*, een verzameling stukken van onbekende herkomst, en werd pas in 1971 toegevoegd aan het archief van het Algemeen Rijksarchief.⁴ Het was in het kader van een geheel ander onderzoek dat ik de inventaris van dit archief van het Algemeen Rijksarchief inkeek en stuitte op Hingmans verzameling stukken met betrekking tot de Nationale Konst-Gallerij en het Koninklijk Museum. Raadpleging leerde dat Hingman de zaak grondig had aangepakt en talrijke afschriften van relevante documenten had gemaakt: Moes en Van Biema zouden zich veel moeite en tijd hebben kunnen besparen als zij Hingmans

aantekeningen hadden gekend. Een aangename verrassing was het onder de door Hingman overgeschreven stukken ook een tekst met betrekking tot de stichting van de Konst-Gallerij aan te treffen. Dankzij deze aanwijzing bleek het mogelijk de gang van zaken bij de stichting te reconstrueren.

Op 8 november 1798 werd op het kantoor van de Agent van Finantien, hoofdverantwoordelijke voor de gang van zaken bij de *Nationaale Domeinen herkomende van den vorst van Nassau* een brief besproken van Everhardus Temminck, inspecteur der Nationale Domeinen, houdende een ampel voorstel om het Lusthuis en Tuinen in 't Bosch voorheen genaamt de Orangezaal, ten voordeele van den Lande voor den tijd van drie Jaaren, en wel op onderscheiden conditien daar bij breder gemeld, te verhuren.⁵ De Agent besloot de brief van Temminck door te sturen naar het Uitvoerend Bewind. In een begeleidend schrijven stelde Gogel: *Het is my na eene rype Overweging voorgekomen dat dit plan reusseeerende tot voordeel van het Land zoude uitloopen, waarom ik de vryheid neem hiernevens aan UwL: te doen toekomen een Concept voorstel t welk in Cas van UwL: approbatie ten dien einde aan de eerste Kamer zoude kunnen gedaan werden en wel hoe eerder zoo beter om reedenen by die Concept Missive opgegeeven.*⁶ De oorspronkelijke brief van Temminck bleek in het Algemeen Rijksarchief niet terug te vinden.⁷ We zullen ons dus tevreden moeten stellen met de inhoud van het voorstel van Gogel, dat vermoedelijk voor een deel gebaseerd was op Temmincks schrijven. Het belang van Gogels advies voor onze kennis van de geschiedenis van het Rijksmuseum wettigt een weergave van de gehele tekst, die gegoten is in de vorm van een brief door het Uitvoerend Bewind aan de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam: *Door onse Agent van Financien, als belast met de Superintendentie der Administratie van de Nationaal Verklaarde goederen herkomstig van den vorst van Nassau, ten natemelden einde gead[v]ij[s]leerd zijnde hebben wy vermeend alvorens daarop te besluiten de intentie van het Vertegenwoordigend Lichaam*

te moeten inwagten en zulks te verzoeken zal mitsdien het onderwerp dezer zyn.

Onder de Dominiaale goederen uit voors: Boedel afkomstig van waar den verkoop (in tegenoverstelling van anderen die wellicht met voordeel zouden kunnen worden geveild) niet dan schadelijk voor den lande weesen zouden, rangschikken zich voornamentlyk de geweesen lust, en jagthuizen der vorsten terwijl eensdeels de uitgestrektheid en weinige geschiktheid dier gebouwen om tot vermaak en gerief te strekken dezelve veelal niet dan tot afbraak kan doen dienen, en anderdeels daar het mogelijk employ de[r]zelve tot Nationale inrichtingen, Werkhuizen, Militaire Schoulen, of fabrieke, welke toch anders nieuwe gebouwen vereischen, en nu slechts op geringe veranderingen urgeren zouden, derzelve instandhouding belangrijk doet worden.

Onder deeze echter zal het hierna bygelegene Lusthuis voorheen de Orangezaal genaamd, doch meer algemeen onder de benaming van het huis int Bosch bekend eene byzondere beoordeeling verdienen en het is over het lot van dit gebouw dat wij uwLieden onze denkbeelden welke met dien van onze Agent van Finantien zich volkoomen vereenigen wenschten te devoloppeeren.

Dit huis heeft wel is waar dit met alle anderen gemeen, dat deszelfs verbazende uitgestrektheid alleen geschikt voor een talrijk hofgezin, aan weinigen voegen zouden, dierhalven by verkoop alleen met vooruitzigt op winst door sloping gegadi[n]gden sal vinden, maar hetzelve heeft ook daarintegen zeer weinige geschiktheid om tot eene publieke inrichting te dienen.

Intusschen is hetzelve tot aanmerkelijk bezwaar voor den Lande, zoo door het houden van een castelein in het huis, als door de noodzakelykheid om daagelyks 3 a 4 werklieden te moeten employeeren wil men niet alle omliggende plantagien, Tuinen, grachten en vyvers in een wildernis zien verkeren waarby dan nog komen de gestadige reparatien van verschillende aart, welke zonder eenig voordeel aantebrengen, nochtans geduerig tot instandhouding der onderscheidene voorwerpen aldaar worden vereischt.

Wanneer wy dit alles in aanschouw neemende, tevens considereerende dat de overschoone Meesterstukken van kunst, welke de eigentlyke

Afb. 1. Huis ten Bosch te Den Haag. In de rechter vleugel was van 1798 tot 1805 de Nationale Konst-Gallerij gevestigd. Gravure uit 1782 door C. Bogerts naar H. Pothoven. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Orangezaal in dit gebouw opleverd, en die te recht de verwondering van vreemden en kenners na zig trekken niet dan met enorme kosten naar elders zouden kunnen worden overgebracht, en daarby gevoelende hoe veel het na Barbarisme zweemen zouden om aan deze en andere voortbrengselen van schoone Konsten de goede zorg van het gouvernement onverschillig te onttrekken, waren wij al ras niet vreemd van het denkbeeld om een gedeelte van dit gebouw tot een Nationaal Musaeum aftezonderen, en aldaar over te brengen alle die voorwerpen welke in eene verzameling van kunststukken verdienen geplaatst te worden. Wy begrypen niet te min dat een ontwerp van dien aard veellicht als te kostbaar zoude[n] kunnen worden beschouwd, en raadpleegden dierhalven al aanstonds het belang des lands als in deese tijden van penurie by elke uitgave hoe gering ook, de maatstaf van alle onse handelingen behoorden uittemaken, en dit zal ook naar ons inzien wel verre van dit oogmerk te entraveeren hetzelfde aan UwLieder doorziend oog, in een nog meer gunstig daglicht moeten plaatsn.

Het was zints lange een algemeen gevoelen en ook wy beschouwde het als [eene onderneming] welke met Smaak en Overleg aangevat vrij

aanzienlijke voordeelen verzekerd, om namentlijk het huis in t Bosch te verhuren en tot een Logement te doen Appropriereen; immers wanneer men opmerkt dat de aangename en gelukkige plaatsing van dit huis in de nabyheid der residentie en deszelfs natuurlijke aanleg tot publieke vermaken, velen het zij dan uit nieuwsgierigheid of vermaak derwaarts moet lokken, als ook dat het plaatzen eener Konstverzameling aldaar en de wijdbekende roem der zieraden van de Orangezaal en zogenaamde Chineesche kamer gene geringe drijfveder zijn kan om vreemdelingen aldaar eenige ogenblikken te doen besteden, zal men al aanstonds zich met ons overtuigd kunnen vinden, dat een werkzaam en ondernemend mensch van dit gebouw boven alle verbeelding partij kan trekken. Wij hebben dan ook gemeend Burger Representanten UL te moeten voordragen om onzen Agent van Finantien te doen autoriseeren, om met het aanstaand voorjaar, het voors: gebouw met de daaraangehorende Tuin, en een gedeelte van het bijleggend Sterre Bosch, uithoofde der aanmerkelijke kosten welke hetzelfde zonder eenig nut aantebrengen veroorzaakt, op den voordeeligste voorwaarden onder de hand tot een Logement te doen

verhuren, zodanig echter, dat de zoogenaamde Orangezaal en Chineesche kamer nevens eenige geschikte vertrekken tot het plaatsen der schilderyen welke alomme uit de Domeinen worden opgezameld, geheel nog tendeele zullen mogen worden gebruikt maar alleen dat dezelve ten voordeele van den huurder onder zyn toezigt zullen kunnen bezichtigd worden, welk voordeel wij ten deese als noodzakelyk beschouwen te moeten vergunnen, terwyl daarin tegen het onderhoud der meubilen aan gezegde Kamers en de bewaring der Kunststukken ter zyner Verantwoording moet komen. Deze verhuring zouden na Ons inzien voor niet minder dan drie jaren moeten geschieden, terwijl na expiratie van hetzelfde de onderneming mislukkende men altoos het zij dan tot slooping of iets anders zal kunnen Overgaan, en intusschen heeft het land, door bij het Huurcontract te stipuleren, dat alle de inwendige reparaties van het gebouw en het onderhoud der Tuinen tot lasten van den huurder komen, als mede dat hy ten Zyne kosten de schadens aan de spiegels, behangsels, glazen & a toegebracht moet herstellen, inplaats van nadeel te lijden door een tot heden noodzakelyk onderhoud zich een dubbeld voordeel verzekert. Byaldien nu dit Ontwerp hetwelk wy op de voors: gronden als zeer voordeelig voor 's lands Domeinen beschouwen UL Goedkeuring verdiend, verzoeken wij zo dra mogelijk zulks te mogen vernemen, terwijl alsdan Onzen Agent van Finantien onder Onze goedkeuring dadelijk de verhuuring als ook de voorwaarden van dien zal kunnen annonceren, om dus de gegadi[n]gdens in staat te stellen om zich dadelijk bij hem te vervoegen ten einde alreeds met het eerstkomend Zomerzaison het effect dezer onderneming te kunnen beproeven; Wy merken alleen nog aan dat eene publieke verhuring niet raadzaam is terwyl niet ieder een geschikt kan geoordeeld worden om zich met goed vooruitzicht daarin te plaatsen.

Omdat de oorspronkelijke brief van Temminck niet meer viel te achterhalen is het moeilijk uit te maken welk gedeelte van Gogels voorstel als oorspronkelijk en welk stuk als ontleend aan Temminck moet worden beschouwd. We moeten echter aannemen dat de gedachte om in Huis ten Bosch een

nationaal museum te stichten geheel op het conto van Gogel moet worden geschreven. Zo citeren Moes en Van Biema een brief van 20 augustus 1798 van de Thesaurier-Generaal en Raaden van Finantie die R. Boschma te Leeuwarden gelasten een rapport uit te brengen over de schilderijen die zich bevonden op het Hof te Leeuwarden en dit rapport te zenden aan de Agent van Finantiën *die deze [schilderijen] op de Nationale Kunstgalerij wilde doen plaatsens*.⁸ Over de motieven die Gogel dreven tot de stichting van zo'n nationaal museum valt uit de hier gepubliceerde tekst op te maken dat hij de *overschoone Meesterstukken van kunst* in de Oranjezaal en de chinese kamer in elk geval wilde bewaren. De roem daarvan kon publiek, en met name buitenlanders, naar de Konst-Gallerij trekken. Verplaatsing van deze stukken naar een andere locatie zou te duur zijn. Uit de hierboven geciteerde brief van 20 augustus 1798, uit tal van andere stukken en uit zijn voorstel van 8 november 1798, blijkt echter dat Gogel in elk geval een nationaal museum wilde stichten ter expositie van *alle die voorwerpen welke in eene verzameling van kunststukken verdienen geplaatst te worden*.⁹ Elders is uiteengezet aan welke criteria die voorwerpen moesten voldoen voordat zij die plaats in de Nationale Konst-Gallerij verdienden, en in hoeverre die criteria samenhangen met Gogels politieke opvattingen en de in die dagen heersende smaak.¹⁰

De missive van de Agent en het bijbehorende voorstel werden op 17 november 1798 ingebracht in de vergadering van het Uitvoerend Bewind. Dit besloot een der directeuren, Van Hasselt, advies te laten uitbrengen.¹¹ Al op 19 november rapporteerde Van Hasselt mondeling over de zaak en het Uitvoerend Bewind besloot daarop Gogel te machtigen te handelen zoals hijzelf in zijn concept had voorgesteld.¹² Goedkeuring door de Eerste Kamer werd kennelijk niet nodig geacht. Het besluit van het Uitvoerend Bewind werd op 23 november 1798 door de Agent besproken en Temminck kreeg opdracht voor de verhuring van Huis ten Bosch op de vastgestelde voorwaarden zorg te dragen.¹³ Op 8 februari 1799 werden de definitieve

Afb. 2. I. J. A. Gogel nam in 1798 het initiatief tot het stichten van een nationaal museum. Schilderij door M. I. van Bree. Rijksmuseum, Amsterdam.

huurcondities en de tekst voor een advertentie door de Agent vastgesteld.¹⁴ Pas in de loop van het volgende jaar zou men er echter in slagen het Huis te verhuren. Met de advertentie in de couranten hebben we de aansluiting met het geschiedverhaal van Moes en Van Biema weer gevonden.¹⁵ De lacune in hun overigens zo volledige verhaal is met de vondst van Gogels brief van 8 november en het daaropvolgende regeringsbesluit van 19 november 1798 opgevuld. Op 19 november 1998 kan derhalve het tweehonderdjarig bestaan van het Rijksmuseum worden gevierd.

Noten

¹ E. W. Moes en Ed. van Biema, *De Nationale Konst-Gallerij en het Koninklijk Museum*, Amsterdam 1909, p. 15.

² P. J. J. van Thiel, 'De inrichting van de Nationale Konst-Gallerij in het openingsjaar 1800', *Oud Holland* 95 (1981), pp. 170-227 en F. Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland. De

Nationale Konst-Gallerij in 's-Gravenhage', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 35 (1984), pp. 1-75.

³ Algemeen Rijksarchief, eerste afdeling, Archief Nassause Domeinraad, Hoofdarchief, 'Hingman', 1581-1811, inv.nr. 1.08.11.

⁴ Algemeen Rijksarchief, tweede afdeling, Archief van het Algemeen Rijksarchief, 1800-1940, inv.nr. 2.14.03. Het archief bestaat volgens de inleiding op de inventaris door J. W. Moerman voor het grootste gedeelte uit *nagelaten papieren van verschillende rijksarchivariissen en enige ambtenaren en uit aantekeningen betreffende gedane onderzoekingen als voorbereiding voor publicaties en verhandelingen*. Hingmans' aantekeningen over 's lands schilderijenverzamelingen, 1796-1808, bevinden zich in een omslag onder nummer 842. Nr. 844 geeft nog aantekeningen over het beheer der Nassause Domeinen in de jaren 1795-1798.

⁵ Nass. Dom. 196, Register der Resolutien van den Agent van Finantien der Bataafsche Republiek, p. 545, nr. 4, d.d. 8 november 1798.

⁶ Gogels brief en bijbehorend advies in minuuform in Nass. Dom. 336 en in het net in Nass. Dom. 338, p. 128-133.

⁷ De brief van Temminck werd geregistreerd onder nummer 591. In het register van ingekomen stukken bij de agent, Nass. Dom. 396 II (1798, nummers 501-605) ontbreekt nummer 591. Ook elders bleek de brief niet te traceren.

⁸ Moes en Van Biema, *op.cit.* (noot 1), pp. 15-16.

⁹ Het is vermeldenswaard dat in de minuuversie (Nass. Dom. 336) op deze plaats gesproken wordt van 'voorwerpen welke in het heiligdom der Kunsten zouden verdienen geplaatst te worden'. Deze passage bevestigt nog eens mijn hypothese, zoals gepubliceerd in het in noot 2 genoemde artikel, dat de Nationale Konst-Gallerij als een tempel van vaderlandsliefde en smaak beschouwd werd.

¹⁰ Grijzenhout, *op.cit.* (noot 2).

¹¹ Algemeen Rijksarchief, tweede afdeling, Uitvoerend Bewind 499 (minuuform) en 50 (net), 17 november 1798, nr. 24.

¹² Idem, Uitvoerend Bewind 499 (klad) en 50 (net), 19 november 1798, nr. 50.

¹³ Nass. Dom. 196, p. 627-628, 23 november 1798, nr. 12.

¹⁴ Nass. Dom. 197, p. 161-162, 8 februari 1799, nr. 1.

¹⁵ Moes en Van Biema, *op.cit.* (noot 1), pp. 19 e.v.